

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
DAVLAT VA HUQUQ INSTITUTI

Устозлар таваллудининг 100 йиллиги олдида

**УМРДОШ, ФИКРДОШ ҲУҚУҚШУНОС
ОЛИМЛАР – ИКРОМ ЗОКИРОВ ВА
МАМЛАКАТ ВОСИҚОВА ЎҚИШЛАРИ**

Республика илмий конференцияси

Тошкент – 2024

*Қолгон киши касби илмдин заҳмат аро,
Фиқҳ ўргансун саъй ила ул меҳнат аро,
Илм ичра шараф фиқҳда бил нисбат аро –
Ким сарвар эрур фақиҳ бу уммат аро.*

Алишер Навоий

Мазкур тўпلامдан устозлар таваллудининг 100 йиллиги олдида Давлат ва ҳуқуқ институтида 2024 йил 11 мартда бўлиб ўтган “Умрдош, фикрдош ҳуқуқшунос олимлар – Икром Зокиров ва Мамлакат Восикова ўқишлари” мавзусидаги Республика илмий конференцияси материаллари ўрин олган. Материаллар оммавий ҳуқуқнинг айрим соҳалари, хусусий ҳуқуқнинг турли соҳаларига бағишланган.

Умрдош, фикрдош ҳуқуқшунос олимлар – Икром Зокиров ва Мамлакат Восикова ўқишлари / Илмий тўпلام. – Тошкент: ЎзФА Давлат ва ҳуқуқ институти, 2024. 598 б.

Нашр учун масъуллар: М.Турғунов, О.Оқюлов, М.Х.Баратов,
С.Бабакулов

Масъул муҳаррирлар: О.Оқюлов, М.Х.Баратов

Тўпلام материалларида келтирилган факт, рақам ва бошқа далиллар учун муаллифлар масъулдирлар.

УДК 92 (092) (575.1)

© ЎзФА Давлат ва ҳуқуқ институти, 2024

4. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексига шарҳ. 1-жилд (биринчи жилд) Адлия вазирлиги. – Тошкент: Vektor-Press, 2010. – Б.750-751; Мухаммадиев А.А. Фуқаролик ҳуқуқи таъминотларининг назарий ва амалий муаммолари. – Тошкент: ТДЮИ, 2010. – Б.124-142; Fuqarolik va oila huquqi. Darslik / R.J.Ruziyev, V.R.Topildiyev, M.Sh.Choriyev. – Тошкент: O'R JXU, 2022. – В.33.
5. Романец Ю.В. Система договоров в гражданском праве России. – М., Юристъ, 2001. – С.81; Романец Ю.В. Кўрсатилган асар. – Б.82.
6. Брагинский М.И. Договор подряда и подобные ему договоры. – М., Статут, 1999. – С.232.

Баратов Миродилжон Хомуджонович,
ЎзФА Давлат ва ҳуқуқ институти бўлим бошлиғи,
юридик фанлар доктори, профессор

Ҳакимов Равшан Тулкунович
ЎзФА Давлат ва ҳуқуқ институти бош илмий ходими,
юридик фанлар доктори, доцент

Акрамходжаев Бори Тохтаходжаевич
ЎзФА Давлат ва ҳуқуқ институти катта илмий ходими, юридик
фанлар номзоди, доцент

**Жаҳон савдо ташкилотининг ҳужжатларини Ўзбекистон
қонунчилигига имплементация қилишнинг назарий-амалий
муаммолари**

Аннотация: муаллифлар мазкур мақолада Жаҳон савдо ташкилотининг ҳужжатларини Ўзбекистон қонунчилигига имплементация қилишнинг назарий-амалий муаммоларини кўриб чиқиб, назарияда мавжуд бўлган нуқтаи назарларни ва уларни амалий жиҳатдан кўринишини, ЖСТнинг қоида ва стандартларини Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига имплементация бўлаётганини ва ЖСТнинг фаолиятига алоқадор муҳим жиҳатларни таҳлил қилганлар.

Калит сўзлар: Жаҳон савдо ташкилоти, халқаро ҳуқук нормалари, давлатнинг ички қонунчилиги, имплементация, инкорпорация, ҳавола, рецепция, савдо турлари, экспорт, импорт, савдо сальдоси, ЖСТнинг Хужжатлар базаси.

Жаҳон савдо ташкилотининг расмий ҳужжатлари тўғрисида гапирсак, мазкур ҳужжатларининг ўзига хос ҳужжатлар базаси яратилган бўлиб, ундан он-лайн тартибида фойдаланиш таъминланади. Хужжатлар Базаси 1995 йилдан бошлаб ишга туширилган ва учта расмий тилда йиғилган бўлиб, ўзида 100 000 ортиқ ҳужжатларга эга. ЖСТнинг барча ҳужжатлари PDF ва WORD форматида жойлаштирилган. Унинг Каталог иловаси тавсиф этиш қайдномаларига эга ва ҳар бир архивда сақланаётган ҳужжат тўғрисида маълумотга эга бўлиб, маълумотлар билан танишиш имкониятини таъминлайди. Хужжатлар билан бевосита он-лайн тартибида, шунингдек керакли ҳужжатларни сайтдан нусхасини олиш йўли билан фойдаланиш мумкин¹.

Мазкур мақоламизда ЖСТ ҳужжатларининг Ўзбекистон қонунчилигига имплементация қилишнинг назарий-амалий муаммолари нима билан боғлиқ,-деган саволга жавоб берамиз. Гап шундан иборатки, 1969 йилда келишилган Халқаро шартномалар ҳуқуқи тўғрисидаги Вена Конвенциясининг 6-моддасида халқаро мажбуриятларни ихтиёрий равишда бажариш (*pacta sunt servanda*) принципи қайд этилган, унинг асосий қоидалари шундан таркиб топадики “ҳар қандай ҳаракатдаги келишув (шартнома) унда иштирок этувчи томонлар учун мажбурийдир ва улар томонидан шартнома ихтиёрий тарзда ижро этилиши лозим”². Вена Конвенциясининг 27-моддасида эътироф этилганки ҳеч қандай давлат “шартномани бажармаганлиги учун ўзининг ички қонунчилигига асосланиб, унга илова қилиб, ўз-ўзини шу сабабли оқлаш имкониятига эга эмас”³.

Э.М.Аметистов у ёки бу халқаро шартномаларга, келишгувларга, конвенцияларга қўшилган аъзо-давлатлар мазкур ҳужжатлардаги меъёрларни ўзининг ички қонунчилигига имплементация қилиш чораларини қўллаш билан боғлиқ

¹ Официальные документы ВТО// <https://wto.ru/about-WTO/official-documents-WTO>.

² Конвенция о праве международных договоров 1969 г. Ст. 6. Организация Объединенных Наций. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/law_treaties.shtml (дата обращения: 12.11.2022).

³ Юкоридаги манба.

мажбуриятни ўз зиммасига оладилар, - деб ҳисоблаган¹. Г.Трипельнинг фикрига кўра, “олдида турган вазифани бажаришга қодир бўлиши учун халқаро ҳуқуқ доимо ёрдам бериш тўғрисида ички ҳуқуқга нисбатан мурожаат қилиши лозим. Ички ҳуқуқсиз, халқаро ҳуқуқ кўпгина ҳолларда кучга эга эмас, ожиз ҳисобланади”².

Шунга ўхшаш фикрни машҳур италиялик халқаро-ҳуқуқшунос А.Кассезе ҳам гапириб ўтган, чунки унинг фикрига кўра «зеро халқаро ҳуқуқ шахсларнинг хатти-ҳаракатларини эмас, балки давлатларнинг хатти-ҳаракатларини тартибга солар экан, мазкур ҳол ушбу ҳуқуқни ўз-ўзи учун етарли даражада тўлиқ бўлган ҳуқуқий тизим эмаслигидан далолат беради. Давлатлар на қалбга, на ўзининг иродасини мустақил ифодалашга эга эмас; улар “абстракт, фаразли” тузилмалар бўлиб, одамлар орқали ҳаракатланадилар ... Одамлар миллий ҳуқуқий тизимларнинг субъектлари бўлиб, улар мустақил равишда давлатнинг мансабдор шахсларини сайлаш ёки тайинлаш тартиб-таомилларини белгилаб, автоном равишда уларнинг фаолият ва ваколатлар доирасини ўрнатадилар. Айнан шу соҳада халқаро ҳуқуқ ички ҳокимиятга бўйсунishi (mustbow) лозим ... Шунинг учун... халқаро ҳуқуқ миллий ҳуқуқий тизимларнинг мунтазам ёрдами ва қўллаб-қувватловисиз ҳаракат қила олмайди”³.

“Имплементация” тушунчаси (инглиз тилидан implementation) сўзма сўз “маълум тартиб-таомил асосида ҳаётга татбиқ этиш”⁴, “амалий натижани таъминлаш ва муайян воситалар билан ишни бажариш”⁵, демакдир. Имплементация тушунчаси ҳуқуқ соҳасида ишлаб чиқилиб, БМТнинг Бош Ассамблеяси томонидан чиқарилган кўпгина резолюцияларида, кўпгина халқаро конвенцияларида ва келишувларида кенг миқёсда ўзини ифодасини топган. Имплементация тушунчасини кенг маънодаги мазмуни, ўзига хос жараён сифатида намоён бўлади ва уни амалга ошириш даврида норма томонидан белгиланган тегишли ҳуқуқ субъектлари норманинг қоидаларига

¹ Амелистов, Э.М. Международно-правовые обязательства и внутригосударственное уголовное законодательство. –М., ИНИОН РАН, 1993. 82-с.

² Левин Д.А. Актуальные проблемы теории международного права. –М., 1974. –С.195-196.

³ Cassese A. International Law in a Divided World. –N.Y., 1994. –P.20.

⁴ Dictionary of English Language. N.Y., 1968. –P.667.

⁵ Webster’s Third New International Dictionary. Cambr. (Mass.), 1966. –P.1134.

асосан ўз ҳаракатларини амалга оширадилар. Кўпгина ҳолларда давлатлар томонидан халқаро ҳуқуқнинг нормаларини ҳартомонлама ва тўлиқ амалга оширилиши учун тегишли кўшимча ҳуқуқий ва ташкилий чораларни қабул қилишга тўғри келади. И.И.Лукашукнинг таъкидлашича, “халқаро ҳуқуқ нормаларини амалга оширилиши, одатга кўра, уларни қабул қилинишига қараганда янада мураккаброқ ва маъсулият даражаси бўйича янада мушкулроқ вазифа ҳисобланади. Ушбу вазифани ҳал этилиши фақатгина уларни имплементация қилинишининг оптимал механизми мавжуд бўлганида амалга ошади, мазкур механизм эса халқаро ҳуқуқ субъектлар томонидан фойдаланиладиган ҳуқуқий ва ташкилий воситалар йиғиндиси сифатида халқаро ва миллий қонунчилик даражасида амалга оширилиб, халқаро ҳуқуқ нормаларидаги талабларни амалга ошириш мақсади билан боғлиқ бўлади”¹. Кўпгина халқаро ҳуқуқ нормаларининг имплементация қилиш ҳоллари – бу суверен давлатларнинг мутлақ ҳуқуқи бўлиб, бунинг учун улар бу мақсадларда ўзининг ички ташкилий-ҳуқуқий механизмини ишга солади.

Баъзи бир олимларнинг фикрига кўра, халқаро ҳуқуқ нормаларини давлатнинг ички қонунчилигига имплементацияси халқаро ҳуқуқ субъектларининг биргаликдаги ташкилий-ҳуқуқий фаолиятини тартибга солувчи халқаро ҳуқуқ нормаларнинг йиғиндиси бўлиб, халқаро мажбуриятларда акс этган мақсадларни амалга оширилишига қаратилган бўлади².

В.Я.Суворова эса “имплементация” термини “амалга ошириш” термининг синоними сифатида тан олинишини, яъни давлатнинг ва бошқа субъектларнинг амалий фаолиятидаги нормаларни татбиқ этилиши билан боғлиқ”, - деб ҳисоблайди³.

А.С.Гавердовский имплементация асосида «давлатларнинг мақсадга мувофиқ ташкилий-ҳуқуқий фаолияти бўлиб, яқка тартибда ёки жамоа бўлиб, ёки халқаро ташкилотларнинг доирасидаги ҳаракат сифатида намоён бўлиб, халқаро ҳуқуқнинг мажбуриятларини зиммасига олган ҳолда уларни ўз вақтида ва

¹ Лукашук И.И. Международно-правовое регулирование международных отношений (системный подход). –М., Междунар. отношения, 1975. –С.10, 16.

² Белянская О.В., Пугина О.А. Условия имплементации международно-правовых норм в российское законо-дательство // Право и политика. 2005. –№8. –С.104-110.

³ Суворова В.Я. Обеспечение реализации договорных норм международного права (юридическая природа) // Советское государство и право. 1991. –№9. –С.116.

тўлик амалга оширилиши билан боғлиқ ҳаракат», -деб ҳисоблайди¹. Айнан шу вақтда С.В.Черниченко “имплементация” терминини может “халқаро ҳуқуқ нормаларини ичкидавлат муносабатларига ичкидавлат ҳуқуқи орқали таъсир кўрсатиш” белгиси сифатида қўллаш мумкин”, - деб ҳисоблаган².

М.Сассоли таъкидлайдики, “халқаро гуманитар ҳуқуқ нормаларининг амалга оширилишининг усули сифатида бевосита нормаларда мўлжалланган субъектлар томонидан белгиланган қоидаларни бевосита ижро этилишидан иборатдир”³. Аммо шунинг эътиборига эришганда лозимки, “охир-оқибат халқаро гуманитар ҳуқуқнинг мутлақ даражадаги аксарият нормалари учун “адресат” сифатида халқаро шартномада иштирок этувчи давлатнинг давлат органлари ва жисмоний шахслари намоён бўлади”⁴. Халқаро ҳуқуқ нормалари фақатгина халқаро ҳуқуқ субъектлари ўртасида ҳуқуқий муносабатларни юзага келтиради, аммо ички ҳуқуқ соҳасининг субъектлари ўртасида бундай ҳуқуқий муносабатлар юзага келмайди. Шунга биноан халқаро ҳуқуқ нормаларининг миллий сатҳидаги бевосита имплементацияси фақатгина халқаро ҳуқуқ субъекти бўлмиш ягона бир давлатнинг ҳаракатлари билан мўлжалга етиб бормайди.

Ҳозирги замон юридик адабиётда имплементация усуллари билан белгилаш учун ҳар хил терминлардан фойдаланилади, хусусан, трансформация, адаптация, инкорпорация, рецепция, ҳавола этиш⁵, аммо шу билан бирга имплементациянинг ҳар бир усулига оид унинг моҳияти ва тушунчасига оид ягона ёндошувга эга нуқтаи назарнинг йўқлиги яққол намоён дур.

Рецепция асосида ички давлат ҳужжатларида халқаро ҳуқуқ ҳужжатларининг муайян матнини, формулировкасини қайд этилиши тушунилади⁶. Унинг халқаро-ҳуқуқ нормаларини амалга

¹ Гавердовский А.С. Имплементация норм международного права. –Киев: Вища шк., 1980. –С.63.

² Черниченко С.В. Международное право: современные теоретические проблемы. –М., Междунар. отношения, 1993. –С.102.

³ Sassóli M. Mise en œuvre du droit international humanitaire et du droit international des droits de l’homme // Schweizerisches Jahrbuch des Völkerrechts. 1987. Vol. XLIII. –P.34.

⁴ Scelle G. Règles générales du droit de la paix // R.C.A.D.I. 1993. Vol. 46. –P.366.

⁵ Бемянская О.В., Пугина О.А. Условия имплементации международно-правовых норм в российское законодательство // Право и политика. 2005. –№8. –С.104-110.

⁶ Энциклопедический юридический словарь. –М., Инфра-М, 1996. –С.271.

ошириш механизми¹ имплементациядан куйидаги асослар билан фарқланади:

биринчидан, имплементация категорияси рецепцияга қараганда кенгроқ мазмунга эга бўлиб, ўз ичига ҳар хил ҳуқуқий ҳоллар(ҳодисалар)ни қамраб олади;

иккинчидан, рецепция натижасида халқаро ҳуқуқ нормаларининг аниқ ўзлаштирмаси ва эҳтимол ҳолларда уларнинг трансформацияси юзага келади, айнан шу пайтда, имплементация қилиш натижасида эса ҳуқуқий элементлар миллий шароитларга кўникишга мажбур ва бунда ҳуқуқий миллий тизимда шаклланган ва мавжуд бўлган ҳуқуқий маданият ва қадриятларнинг ўзига хослигини инобатга олиши шарт;

учинчидан, рецепция фақатгина давлат сиёсатида намоён бўлиши мумкин ва бундай ҳол сиёсий ҳокимият устида турган субъектларнинг иродаси асосидагина вужудга келиши мумкин. Эслимиз, Наполеон кодексини, чунки Наполеон ўз иродаси асосида Рим фуқаролик ҳуқуқининг қоидаларини Франциянинг фуқаролик ҳуқуқига бевосита инновациявий тарзда рецепция қилгани кейинчалик бу Кодексдан бошқа Европа мамлакатлари ҳам ўз қонунчилигини ривожлантиришда фойдаланганлар. Наполеон Кодекси ўзига хос мурасага келишув Кодекси эди, чунки унда ҳар хил ҳуқуқий манбалардан фойдаланилган – рим ҳуқуқи, одатлар, қиролнинг фармонлари, шунингдек инқилобий қонунчиликдан ҳам фойдаланилган. Бундан ташқари, уни тузишда кенг миқёсда ҳуқуқшунослик фанининг ютуқлари ҳам қўлланилган. Кодекс ҳар хил табақаларга оид фарқларни ва маълум яратилган имтиёзларни инкор этиб, янги буржуа жамиятининг шаклланишини асоси сифатида хизмат қилган ва ўзининг нормаларида оилавий муносабатларнинг секуляризацияланишига, фуқаролик муносабатларидаги тарафларнинг тенглигини, хусусий мулкнинг дахлсизлигини, фуқаролик ҳуқуқий шартномаларни тузишдаги эркинликни ўрнатган².

Имплементация сўзига эътибор қаратсак унинг вужудга келиши тегишли тарихий-маданий асосларнинг мавжуд бўлиш шароитларида ўзга ҳуқуқий тизимнинг ҳуқуқий элементларини

¹ Зимненко Б.Л. Согласование норм внутригосударственного и международного права в правовой системе России // Московский журнал международного права. 2000. –№4. –С.105.

² Кассо Л.А. К столетию кодекса Наполеона. (1804-1904). –СПб., 1904.

адаптация қилиши мумкин бўлади. “Трансформация” тушунчаси кўп маъноли таърифга эга. “Трансформация” сўзининг келиб чиқиши латин тилида “*transformatio*”, яъни “бошқа нарсага айлантириш”, демакдир. Шунда бир катор олимлар трансформация терминининг тўғри шарҳлаш бўйича баҳслашмоқдалар. Чунончи, Л.П.Ануфриева таъкидлайдики, “трансформация” деган ҳолнинг моҳияти давлатнинг ўзини ҳокимият ваколатларидан фойдаланган ҳолда халқаро мажбуриятларини таъминлашдан иборатдир”¹, И.Н.Барциц ҳисоблайдики, “трансформация бу миллий ҳуқуқий тизимни унга ёд бўлган ҳуқуқий қоидаларини кириб келишидан ҳимоялаш механизмидир”², айнан шу вақтда В.В.Гаврилов “трансформация назарияси ва имплементация назарияси бир биридан сифат жиҳатидан фарқ қилади ҳам мазкур жараёни асосий мазмунини англаш нуқтаи назаридан ҳамда уни амалга оширишнинг асосий усуллари жиҳатидан ҳам фарқ қилади”, деб ҳисоблайди³.

Бир катор ҳуқуқшунослар трансформацияни халқаро ҳуқуқ нормаларини ҳаракатга келтирувчи усул сифатида шу усулга ҳавола этиш ва инкорпорацияни ҳам кўшадилар. Чунончи, Л.Х.Мингазов “ҳавола, инкорпорация, трансформация шаклидаги имплементациянинг усуллари ва воситалар тўғрисидаги фикрга эга”⁴. Е.Т.Усенко трансформация тушунчасини кенг маънода шарҳлаб, уни “объектив ҳол сифатида ифодалаб, давлатнинг халқаро мажбуриятларини ҳар хил усулларда амалга ошириш ва асосан давлат томонидан миллий ҳуқуқий ҳужжатларни чоп этишдан иборатдир”, дейди⁵. Рецепция билан ҳаволани Е.Т.Усенко трансформациянинг бир тури сифатида кўриб, у имплементация турига кирмайди, деб ҳисоблайди. Е.Т.Усенко икки турдаги трансформацияни ажратади: бош ва махсус трансформацияни. Бош трансформация, Е.Т.Усенконинг фикрига кўра, давлат томонидан ўзининг ички қонунчилигидаги умумий нормани ўрнатиш ва шу орқали халқаро-ҳуқуқ нормалари учун

¹ Ануфриева Л.П. Соотношение международного публичного и международного частного права: правовые категории. –М., Спарк, 2002. –С.345.

² Барциц И.Н. Международное право и правовая система России // Журнал российского права. 2001. – №2. –С.61-70.

³ Гаврилов В.В. Теория трансформации и имплементации норм международного права в отечественной правовой доктрине // Московский журнал международного права. 2001. –№2. –С.43.

⁴ Мингазов Л.Х. Эффективность норм международного права: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. –Казань: 1990. –С.188.

⁵ Усенко Е.Т. Соотношение и взаимодействие междуна- родного и национального права и Российская Конституция // Московский журнал международного права. 1995. –№2. –С.16.

ички қонунчиликда кучга эга қилиб, уларни ҳаракат қилиш имкониятига эга қилади. Махсус трансформация эса халқаро ҳуқуқ нормаларини давлат томонидан ички қонунчиликда ҳаракат қилиши учун уларнинг матнини бевосита қонунда ифодалаб, ёхуд миллий ҳуқуқга мослаштириб ёки уларни қўлланилишига розилик беришнинг ўзга йўли билан амалга оширилади ва халқаро ҳуқуқ нормалари ичкидавлат муҳитида ҳаракат қилиш имкониятига эга бўладилар¹.

С.В.Черниченко эса, трансформацияни “халқаро ҳуқуқ нормаларини қўллаш йўли сифатида ифодалаб, бирон-бир давлатнинг унинг ички юрисдикция соҳасида бирон бир мажбуриятни зиммасига юклатиш билан боғлайди”. Шунда трансформациянинг иккита шакли фарқланади – фактик ва юридик трансформация, бундан ташқари, муаллиф юридик трансформациянинг бешта турларини ажратади: “автоматик тарздаги инкорпорация, ҳавола, индивидуал инкорпорация, адаптация ва легитимация”².

Имплементациянинг кейинги усули сифатида ҳавола намоён бўлади. Ҳавола деганда, халқаро ҳуқуқ нормаларини қўлланилиши тегишли давлатнинг рухсат бериши (санкцияси) йўли билан (Конституция ёки давлатнинг бошқа Асосий қонуни орқали) умумий ҳавола қилувчи норма ёрдамида амалга оширилади ёки бундай ҳавола қилувчи норма муайян қонун ҳужжатларида акс эттирилиши асосида амалга оширилади. Ҳавола қилувчи нормаларида, у ёки бу ҳуқуқий масала кўрсатилиб, бундай масала халқаро ҳуқуқ нормалари билан ҳал этилиши ва муайян вазиятларда ҳуқуқий муносабатларда иштирок этувчи шахслар (органлар, ташкилотлар, фуқаролар)га бу тўғрисида билиб, тўғри мурожаат қилиш кўникмаларига эга бўлишлари лозим. Шунда мазкур имплементация усулининг энг мохиятли аломатларини ажратиш мумкин бўлади³:

– халқаро ҳуқуқ нормаларини шундай усулда амалга оширилиши ички давлат ҳужжатини қабул қилинишини истисно қилади;

¹ Усенко Е.Т. Соотношение и взаимодействие междуна- родного и национального права и Российская Конституция // Московский журнал международного права. 1995. –№2. –С.16.

² Черниченко С.В. Международное право: современные теоретические проблемы. –М., Междунар. отношения, 1993. –С.102.

³ Международное право / под ред. В.И. Кузнецова, Б.Р.Тузмухамедова. –М., Норма, 2007. –С.248–249.

– халқаро-ҳуқуқ нормалари ўзининг табиати, таърифини ўзгартирмасдан ҳаракатда бўлади ва шундай ҳаволалар асосида қўлланилади;

– халқаро-ҳуқуқ нормалари етарли даражада расмий жихатдан белгиланган бўлиб, муайян ҳуқуқий муносабатларни тартибга солинишида қўлланилиши мумкин;

– халқаро-ҳуқуқ нормалари бевосита давлат органларига, ташкилотларга ёки фуқароларга тааллуқлидир.

Р.А.Мюллерсон таъкидлайдики, ҳаволада “давлат ўзининг миллий қонунчилигига нормани киритиб (ёк бир неча нормаларни киритиб), ўша норма халқаро-ҳуқуқий нормаларни қўлланилишини ҳавола қилади, ва мазкур қоида шарофати билан халқаро ҳуқуқ нормалари мамлакатнинг ичида ҳаракат қилиб, миллий ҳуқуқ субъектлари ўртасидаги бўлган муносабатларни тартибга солиш имкониятига эга бўладилар. Инкорпорация ҳолатида давлат миллий ҳуқуқ нормаларини қабул қилади ва улар халқаро ҳуқуқнинг талабларини бажарилишида кўмак беради”¹.

Ўзбекистон Республикасининг қонунчилигига шундай усулда имплементация қилиш мисоли сифатида ҳуқуқий ёрдам, даромад ва мол-мулк солиқлари юзасидан икки ёқлама солиққа тортишнинг олдини олиш тўғрисидаги шартномалар хизмат қилади (мисолан, Ўзбекистон Республикаси ва Германия Федератив Республикаси ўртасидаги “Даромад ва мол-мулк солиқлари юзасидан икки ёқлама солиққа тортишнинг олдини олиш тўғрисида”ги Келишув (Берлин, 1999 йил 7 сентябрь)². Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати ва Исроил Давлати Ҳукумати ўртасида”ги “Икки ёқлама солиқ солинишининг олдини олиш ҳамда даромад ва сармоя солиқларини тўлашдан бош тортишни бартараф қилиш тўғрисида”ги Конвенция (Иерусалим, 1998 йил 15 сентябрь, кучга кириш санаси: 1999 йил 9 март куни)³.

¹ Мюллерсон Р.А. Соотношение международного и национального права. –С.58.

² <https://lex.uz/docs/2197736>. Мазкур Келишув 2000 йил 11 февралда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан Ўзбекистон Республикаси ва Германия Федератив Республикаси ўртасидаги «Даромад ва мол-мулк солиқлари юзасидан икки ёқлама солиққа тортишнинг олдини олиш тўғрисида»ги Келишувни ратификация қилиш ҳақида”ги №40-сон Қарор қабул қилинди». (Кучга 2001 йил 14 декабрида кирди)// https://nrm.uz/products?folder=232957_soglasheniya_ob_izbejanii_dvoynogo_nalogooblojeniya&products=4_p_rakticheskoe_nalogooblojenie.

³ <https://lex.uz/docs/2159517>. Мазкур Конвенция Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 11 ноябрдаги 472-сонли “Ҳукуматлараро битимларни тасдиқлаш тўғрисида”ги қарори билан тасдиқланган. (Ўзбекистон Республикаси учун 1999 йил 9 мартдан кучга кирган) //

Инкорпорация (лотинча *incorporatio* – ўзининг таркибига киритиш) –ягона бир тўлиқликка ўзининг моҳияти бўйича мустақил бўлган бир ёки ундан кўпроқ асосларни киритишдан иборат¹. Инкорпорация – халқаро ҳуқуқ нормаларини давлатнинг ички қонунчилигига татбиқ этиш усули бўлиб, у халқаро нормаларнинг амалга оширилишини таъминлаш учун давлат томонидан янги ички ҳуқуқ нормаларини қабул қилиш, ўзгартириш ёки мавжуд нормаларни бекор қилишда ифодаланади. Инкорпорация халқаро меъёрлар ўзига хос ҳуқуқий муносабатларни келтириб чиқарганда, аъзо давлатлар ўз тизимларига мажбуриятларни мослаштирадиган умумий қоидаларни ўрнатганда ёки бундай нормалар инсон ҳуқуқлари бўйича шартномалар ва конвенциялар каби бутун давлатга қаратилган ҳолда қўлланилади. Инкорпорации имплементация усули сифатида қуйидаги аломатлар билан ажралиб туради²:

– шартнома қоидаларини амалга ошириш учун унга мос келадиган ички ҳуқуқий ҳужжат қабул қилинади;

– халқаро ҳуқуқ нормалари ҳам ўз моҳиятини ўзгартирмайди, лекин ҳуқуқий муносабатларда халқаро нормаларни амалга ошириш учун қабул қилинган миллий нормалар амал қилади ва қўлланилади;

- халқаро-ҳуқуқий нормалар умумий характерга эга бўлиб, етарли даражада расмий ишончга эга эмас, шунинг учун тегишли ички нормаларни қабул қилиш зарур;

– халқаро ҳуқуқий нормалар умуман давлатга қаратилган, шунинг учун қайта йўналтириш, яъни халқаро нормаларни амалга ошириш учун қабул қилинган миллий нормалар ички ҳуқуқ субъектларининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари билан боғлиқ.

А.С.Гавердовскийнинг фикрига кўра, инкорпорациянинг ўзига хос хусусияти шундаки, “миллий ҳуқуқ тизимларига ташқи томондан тегишли халқаро-ҳуқуқий акт нормалари билан мутлақо ўхшаш нормалар киради”³.

https://nrm.uz/products?folder=232957_soglasheniya_ob_izbejanii_dvoynogo_nalogooblojeniya&products=4_p_rakticheskoe_nalogooblojenie.

¹ Советский энциклопедический словарь / под ред. А.М. Прохорова. 4-е изд. –М., Сов. энциклопедия, 1988. –С.493.

² Советский энциклопедический словарь / под ред. А.М. Прохорова. 4-е изд. –М., Сов. энциклопедия, 1988. –С.493.

³ Гавердовский А.С. Имплементация норм международного права. –Киев: Вища шк., 1980. –С.63.

Р.А.Мюллерсон тўғри таъкидлаганидек, “Агар давлат ўз зиммасига халқаро-ҳуқуқий мажбуриятларни олган бўлса ва улардаги нормаларни ички давлат муносабатларини тартибга солишда фойдаланишга мўлжалланган бўлса, миллий ҳуқуқнинг ёрдам беришининг иккита асосий варианты мавжуд... Давлат ўз ичига олиши мумкин, унинг миллий қонунчилиги ички ҳуқуқ субъектларини халқаро ҳуқуқ нормаларида шакллантирилган ҳуқуқий моделларга ҳавола этувчи норма сифатида намоён бўлади. Ушбу келишув усули одатда ҳавола деб аталади. Иккинчи имконият – давлат томонидан миллий қонунчиликни қабул қилиш. Миллий ҳуқуқнинг ушбу нормалари халқаро ҳуқуқ қоидаларини матн жиҳатдан такрорлаши ва уларни аниқлаштириши мумкин. Бундай вазиятда ички қонунчиликнинг янги нормалари киритилганлиги сабабли, бу усул инкорпорация деб аталади¹.

Имплементация деганда нафақат халқаро ва ички ҳуқуқ нормалари ва тамойилларининг ҳамда нафақат миллий қонунчиликнинг, балки ҳуқуқий оилалар ва ҳуқуқий маданиятларнинг ўзаро таъсир кўрсатиш шакли сифатида ҳам ўзаро муносабатларнинг муҳим шаклларида бири сифатида тушуниш керак бўлади. Кўпгина олимлар ҳуқуқий атамалар одамларнинг кенг доираси учун тушунарли бўлиши ва белгиланган ҳуқуқий ҳодиса ҳақида тўғри ва бир хил тасаввурга эга бўлиши керак деган фикрга қўшиладилар². Имплементация жараёнининг бошланиши объектив ва субъектив сабаблар билан белгиланади. Объектив сабабларга жамият ва давлат тараққиётининг муайян босқичига хос бўлган тарихий шарт-шароитлар ва миллий қонунчиликни такомиллаштириш зарурати, субъектив сабабларга эса сиёсий ҳокимият субъектларининг хатти-ҳаракатлари, уларнинг маълум идеал ва қадриятларга содиқлиги киради, айнан шу асосда имплементация қилиниши лозим бўлган нормалар киради.

Кўпгина олимлар халқаро шартномаларни ратификациясини имплементациянинг асосий шакли сифатида ҳисоблайдилар³. Бундан ташқари, кейинги йилларда қабул қилинган

¹ Мюллерсон Р.А. Соотношение международного и национального права. –С.58.

² Нигматдинов Р.М. Проблема правовых понятий и оценочных категорий в гражданском процессуальном праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. –Саратов: 2004. –С.21.

³ Нигматдинов Р.М. Проблема правовых понятий и оценочных категорий в гражданском процессуальном праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. –Саратов: 2004. –С.21.

шартномаларда қоидаларининг бажарилишини назорат қилувчи махсус органларни ташкил этиш назарда тутилган. Бу йўналишдаги муҳим қадам 1992 йилда Озон қатламини химоя қилиш бўйича Монреал протоколида¹ ифодаланган, чунки мазкур ҳужжат бўйича Имплементация қўмитасини ташкил этишни назарда тутган қўшимчалар ҳам қабул қилинган.

1985 йили Р.А.Мюллерсон халқаро ҳуқуқнинг нормаларини миллий ҳуқуқий имплементациясини халқаро ҳуқуқнинг талабларини давлат ҳудудида (ҳаракатдаги миллий ҳуқуқ доирасида) миллий ҳуқуқ нормаларининг ёрдамида амалга ошириш жараёни сифатида белгилаб берди. Миллий-ҳуқуқий имплементация амалда имплементациянинг татбиқ этилиши (амалга оширилиши)ни босқичи бўлиб, халқаро ҳуқуқ учун зарурий юридик заминни яратади². Имплементация халқаро шартномани ратификация қилиниши унчалик шарт эмас. Имплементация натижасида халқаро ҳуқуқдаги тушунчаларни ўзлаштирмаси ва миллий ҳуқуқнинг трансформацияси юзага келади³. Қонун ижодкорининг бу ердаги асосий вазифаси – имплементацияни жараёнга айлантириш ва шу асосда ҳуқуқий тизимни табиий усулда янгилаш, ўзининг ҳуқуқига нисбатан органик таърифга эга бўлган ҳолатга келтиришдан иборатдир.

Халқаро ҳуқуқ нормаларининг имплементация жараёнини иккита асосий қисмга бўлиш мумкин. *Биринчидан*, давлат ўзининг ҳуқуқ соҳасига халқаро ҳуқуққа ҳавола қилувчи нормаларини киритиши мумкин ва бунинг орқибатида охиргиси мамлакатнинг ичида ҳаракат қилиш имкониятига эга бўлади. *Иккинчидан*, халқаро ҳуқуқнинг талабларини бажариб, давлат янги ҳуқуқ нормаларини қабул қилиши, бирон бир қисмини ўзгартириши ёки ҳаракатдаги қисмини ҳаракатдан тугатитиши мумкин, давлатнинг ҳуқуқий тизими ва хусусиятига қараб халқаро ҳуқуқнинг талабларини шунга адаптация этиши мумкин. Имплементация механизми юридик процедуралар ва институтларнинг ўзлаштирмаси, шунингдек уларни амалга оширилишининг ҳаракатлари ва методлари билан билан чекланмайди, аммо ўз ичига социал-ҳуқуқий ҳолларни ҳам

¹ Монреальский протокол по веществам, разрушающим озоновый слой. Подписан в г. Монреале 16.09.1987// https://www.ozoneprogram.ru/ozonovoe_zakonodatelstvo/protokol/#:~:text=

² Мюллерсон Р.А. Соотношение международного и национального права. –С.58.

³ Кибальник А.Г. Современное международное право: понятие, задачи и принципы / под ред. А.В. Наумова. –СПб., Юрид. центр Пресс, 2003. –С.195.

камраб олади. Имплементация пайтида миллий тизимга ўзга ҳуқуқий маданиятнинг компонентлари, бошга ҳуқуқий кадриятларни кўшилиши (ассимиляция) бўлиши кузатилади. Ва агарда имплементация қилинадиган норма давлатдаги кадриятлар ва қарашларга тўғри келмаса, ҳеч қандай инкорпорация, трансформация ёки адаптация уни ҳаракатда келтира олмайди, ва у давлатнинг ҳуқуқий тизими томонидан ажратиб олинган бўлиб, амалга ошмай қолади.

Имплементация қилинадиган хоссалар сифатида процедуралар, институтлар, тилнинг фрагментлари, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, принциплар, кадриятлар, ҳуқуқий ғоялар намоён бўлади. Халқаро ҳуқуқнинг имплементацияси ички давлат даражасидаги таъсири жиҳатидан миллий имплементация қилиш механизми бўлмиш ҳуқуқни қўллаш амалиётга боғлиқдир ва унинг аҳамияти ниҳоятда муҳимдир. Айнан ҳуқуқни қўллаш амалиёти халқаро ҳуқуқни уни камраб олган атроф-муҳитдаги доимо юзага келадиган ва ўзгарадиган шароитларига мос бўлиши билан боғлиқ адаптациявий вазифаларни ечиш имкониятига эга. Шунга асосан ўз-ўзидан бажариладиган халқаро ҳуқуқ нормаларини ва халқаро ҳуқуқ шартномаларидан келиб чиқувчи миллий ҳуқуқнинг нормаларини ижро этилишига ва шу билан ўша шартномалардан келиб чиқувчи мажбуриятларни бажарилишига пойдевор бўлаолади. И.И.Лукашук мазкур ҳолат бўйича таъкидлаганки: “Нормани қўллаш амалиёти, аниқроқ айтсак, нормани қўлламаслиги унии музлаган ҳолатга келтириб қўйиши мумкин, ваҳоланки у расмий жиҳатдан мавжуд бўлсада, у ўлик нормага айланади. Бошқа тарафдан, амалиёт нормани реал мазмун билан тўлдириб, расмий доирасидан ташқари чиқиб ташлаши ҳам мумкин. Норма – бу субъектларнинг тиришиши асосида ҳуқуқий воқеликка айланади”¹. Ҳуқуқни қўллаш амалиёти компетент органларнинг ҳокимиятга оид фаолияти сифатида индивидуал-муайян талабларни чиқаришга йўналтирилган ва бундай фаолиятнинг амалга оширилиши уни ишланганлик даражасини кўрсатиб, унинг натижасида ҳуқуқий бошқарув тажрибаси тўпланиб бораверади. Айнан ҳуқуқни қўллаш амалиёти қўлланилиши лозим бўлган ҳуқуқий нормани танловини (квалификация қилиниши)ни таъминлаб, халқаро

¹ Кибальник А.Г. Современное международное право: понятие, задачи и принципы / под ред. А.В. Наумова. –СПб., Юрид. центр Пресс, 2003. –С.195.

ҳуқуқ ва миллий ҳуқуқнинг нормаларини у ёки бу вазиятга қўлланилиши билан боғлиқ муаммога нисбатан қўлланилиши ва уни ҳал этилишида фойдали ёрдам беради.

Халқаро ҳуқуқда имплементация масалалари монистик ва дуалистик назарияга эга.

Монистик назариянинг моҳияти шундан иборатки халқаро ҳуқуқнинг нормалари бевосита уларни ўзгартирмасдан давлатнинг ички қонунчилигига киритиш мумкинлигини таъкидлайди.

Дуалистик назария эса давлатларнинг халқаро ҳуқуқ олдида маълум даражада суверенитетга эга бўлган халқаро ҳуқуқ субъектлари сифатида тан олиб, халқаро ҳуқуқ нормаларини ички қонунчиликда қўлланилиши учун аввало давлатнинг руҳсати бўлишини ва давлат ўзининг ҳуқуқий мафкурасидан, ҳуқуқий маданият даражасига қараб, у ёки бу халқаро ҳуқуқ нормаларини ички қонунчиликка киритиш эҳтиёжи бўлганида бундай қоидаларни ўзининг қонунчилигига киритиш имкониятига эга бўлар экан. Дуалистик назария халқаро ҳуқуқ ва давлатнинг ички ҳуқуқ муносабатларини давлатларнинг ички манфаатларини устувор қилиб кўрсатиш оғишмасига эга ва ҳар қандай ташқаридан давлатга нисбатан бўлган таъсирларни бу доктрина давлатнинг ички ишларига аралашуш формулировкаси билан малакалаштиради. Собик Совет Иттифоқида айнан дуалистик назария тан олинган бўлиб, унинг сиёсати инсон ҳуқуқларига зид бўлган ҳолларда у айнан Ғарбнинг мамлакатнинг ички ишларига аралашуви сифатида малакалаб, ўзининг сиёсатини давом эттирган, шунинг учун Умумжаҳон инсон ҳуқуқларининг Декларациясини СССР тан олмаган эди ва уни буржуа мафкурасига тўғри келадиган ҳужжат сифатида таърифлаган. Фақатгина 1989 йилда қайта қуриш бўлганида мазкур Декларация оммавий ахборот воситаларида чоп этилган эди. Совет Иттифоқи тарқаб кетганидан сўнг юзага келган мустақил давлатлар ўзларининг Конституцияларида халқаро ҳуқуқнинг стандартларини устувор аҳамиятга эгаллигини тан олдилар.

Халқаро ҳуқуқнинг устуворлигини тан оладиган монизм турлари учун умумий хусусият, хусусан, халқаро шартнома имзоланганидан, ратификация қилинганидан ёки ёллон қилинганидан сўнг дарҳол давлат учун автоматик равишда

юридик кучга ега бўлишидир (Г.Кельзен, Дж.Кунц)¹. Бирок уни миллий ҳуқуқ тизимига киритиш учун ҳеч қандай қўшимча тартиб-қоидаларга еҳтиёж йўқ. Кўриб чиқиладиган доктрина доирасида мослашиш ва инкорпорациянинг ўзига хос механизмлари таъкидланган. Биринчиси, муайян масалаларни тартибга солувчи мавжуд миллий ҳуқуқ нормаларини тузилган халқаро шартноманинг тегишли қоидаларига оддийгина мослаштиришдан иборат. Натижада ички ижтимоий муносабатларнинг бир соҳаси бир вақтнинг ўзида иккита ташқи бир хил норматив-ҳуқуқий ҳужжат билан тартибга солина бошлайди. Иккинчи механизмнинг моҳияти шундан иборатки, халқаро шартнома ўз таркиби ва мазмунини ўзгартирмаган ҳолда ички ҳуқуқ характери олади. Шу билан бирга, миллий ҳуқуқий ҳужжатларга матн жиҳатидан бундай халқаро шартнома нормаларига мос келадиган қоидалар киритилиши мумкин.

Шуни таъкидлаш керакки, ушбу энг кенг тарқалган дуалистик қарашга кўра (Г.Трипель ва Д.Анцилотти)², халқаро ва миллий ҳуқуқ тизимлари мустақил бўлиб, бир-биридан устунликсиз, турли текисликларда ишлайди. Шу билан бирга, халқаро ва ички ҳуқуқ нормалари билан муайян бир хил муносабатларни бир вақтнинг ўзида тартибга солиш имкониятига йўл қўйилади. Расмий равишда, кўриб чиқиладиган тизимлар ҳеч қачон қарама-қаршиликка кирмайди, лекин шу билан бирга, мажбуриятлар тўқнашуви ёки давлатнинг халқаро ҳуқуқ талабларига риоя қилган ҳолда ички майдонда ҳаракат қила олмаслиги ва бошқалар бўлиши мумкин. Шу асосда юзага келадиган муаммолар, қоида тариқасида, халқаро жавобгарлик институтининг самарали механизми ёрдамида ёки дипломатик музокаралар ва низолар ва зиддиятли вазиятларни тинч йўл билан ҳал қилишнинг бошқа воситалари орқали ҳал қилинади. Шуниси эътиборга лойикки, дуализм, халқаро ва ички ҳуқуқ ўртасидаги муносабатларга етарлича баҳо бермаслик, шунингдек, икки ҳуқуқий тизимнинг, шу жумладан инсон ҳуқуқ ва эркинликлари масалалари бўйича қарама-қаршиликларнинг моҳиятини юзаки

¹ Hans Kelsen's pure theory of law: legality and legitimacy. Lars Vinx – 2007. –New York: Oxford University Press.; Spence, M. (1973). "Job Market Signalling". Quarterly Journal of Economics, 87, 355-374.

² Анцилотти, Дионисио. Курс международного права [Текст] / Пер. с 4-го итал. изд. А.Л.Сакетти и Э.М.Фабрикова; Под ред. и с предисл. д-ра юрид. наук Д.Б.Левина. –М., Изд-во иностр. лит., 1961. – 1 т.; 22 см. (Для научных библиотек).

тушунтиришга карамай, ханузгача бу муаммони очиб беради, чунки мазкур назария уларнинг муносабатларини монизмга караганда аниқроқ белгилайди. Аммо бунинг иккинчи тарафи ҳам бор, дуалистик назария халқаро ҳуқуқнинг тўлақонли давлатнинг ички қонунчилигига кириб келиши йўлида жуда кўп тўсиқларни юзага келтириб туради.

Шунга асосан Ўзбекистон Республикаси халқаро ҳуқуқ соҳасида кўпроқ монистик назарияга асосланади ва Жаҳон савдо ташкилотига аъзо бўлиш мақсадларида қабул қилинадиган қонунларини халқаро стандартларга мос бўлишига интилади. Чунончи, Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига Ўзбекистон Республикаси миллий қонунчилигини Жаҳон Савдо Ташкилоти битимларига мувофиқлаштиришни назарда тутувчи ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги 2024 йил 15 февралдаги ЎРҚ–908-сон Қонунида қайд этилдики, “Кейинги йилларда мамлакатимизнинг иқтисодий ва ижтимоий соҳаларда халқаро ташкилотлардаги тутган ўрнини янада яхшилаш, шунингдек халқаро ташкилотларга қўшилиши бўйича тизимли ишлар амалга оширилмоқда.

Хусусан, мамлакатимизнинг Жаҳон савдо ташкилотига аъзо бўлиш жараёнини тезлаштириш долзарб масалалардан биридир. Давлатнинг Жаҳон савдо ташкилотига кириши шартларидан бири миллий қонунчилик нормаларини Жаҳон савдо ташкилотининг битимларида назарда тутилган нормаларга мувофиқлаштиришдан иборатдир.

Шу муносабат билан интеллектуал мулк ҳуқуқининг савдо аспектлари тўғрисидаги битим талабларига асосан “Ихтиролар, фойдали моделлар ва саноат намуналари тўғрисида”ги (янги таҳрири) ҳамда “Товар белгилари, хизмат кўрсатиш белгилари ва товар келиб чиққан жой номлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунларига ушбу Қонун билан тегишли ўзгартириш ва қўшимчалар киритилиб, уларда саноат мулки объектига бўлган ҳуқуқдан ҳуқуқ эгаларининг манфаатларини инобатга олган ҳолда, ушбу объектлар эгасининг розилигисиз фойдаланишнинг аниқ тартибини белгилаш ҳамда товар белгилари бошқа шахслар томонидан инсофсиз тарзда рўйхатдан ўтказилган тақдирда, ҳуқуқларни ҳимоя қилиш учун даъво муддатини чиқариб ташлаш назарда тутилмоқда. Шунингдек,

“Дори воситалари ва фармацевтика фаолияти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига кўрсатилган Битим талабларидан келиб чиққан ҳолда, фармацевтика фаолиятидаги клиник синовларга қадар ва клиник синов натижасида олинган маълумотлар эгаларининг ҳуқуқини ҳимоя қилиш тартиби жорий этилишини назарда тутувчи ўзгартиришлар киритилмоқда.

Бундан ташқари, ушбу Қонун билан “Давлат бож тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига патент божларининг, шунингдек чет эл инвестициялари иштирокидаги корхоналарни ва бошқа тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказганлик учун олинадиган давлат божининг миқдорларини бирхиллаштиришни назарда тутувчи ўзгартириш ва қўшимчалар киритилмоқда.

Шунингдек “Реклама тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига маҳаллий ва чет эл ишлаб чиқарувчилар учун тенг шарт-шароитлар яратишга қаратилган ўзгартиришлар киритилмоқда.

Ушбу Қонун саноат мулки объектларининг эгалари ҳуқуқларини ҳимоя қилишга, патент божларининг ва тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказганлик учун олинадиган давлат божларининг миқдорларини бирхиллаштиришга, шунингдек миллий қонунчиликни Жаҳон савдо ташкилотининг қоидалари ва нормаларига уйғунлаштиришга хизмат қилади”¹.

Демак, Ўзбекистон Республикасида Жаҳон савдо ташкилотига кириш учун қонунчилигимиз ЖСТнинг стандартлари асосида ижобий тарафга ўзгармоқда. Мазкур Қонунда Жаҳон савдо ташкилотининг қоидалари ва нормаларига уйғунлаштиришга хизмат қилади, - деган жумла ишлатилган. Ушбу жумлада “Жаҳон савдо ташкилотининг қоидалари ва нормаларини имплементация қилинишига хизмат қилади” деган тушунчани ишлатсак, мақсадга мувофиқ бўлурди. Бу демакки, жаҳон стандартлари тўғридан тўғри равишда монистик назария асосида қонунчилигимизга киритилмоқда. Айнан шу жиҳатдан

¹ Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзбекистон республикаси миллий қонунчилигини Жаҳон савдо ташкилоти битимларига мувофиқлаштиришни назарда тутувчи ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги 2024 йил 15 февралдаги ЎРҚ-908-сон Қонуни// Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 15.02.2024 й., 03/24/908/0126-сон.

Жаҳон савдо ташкилотига оид муҳим масалаларга эътибор қаратсак мақсадга мувофиқ бўлади.

Жаҳон савдосининг ривожланиши нуктаи назаридан қарасак, жаҳонда қандай омиллар мавжудки, улар шу савдога таъсир кўрсатади?

Мазкур саволга жавоб шундан иборатки, жаҳон савдосига қуйидаги омиллар таъсир кўрсатади: технологиялар ва илмий-техник революция; оламдаги демографик вазият; транспорт ҳаражатлари; инвестициялар билан боғлиқ вазият; ресурслардан фойдаланиш имконияти.

Ҳозирги даврда ЖСТ ташкилотининг Бош директори Нгози Оконджо Ивеала оламда бўлган ҳолатни қуйидаги жумла билан таърифлади:

“Йиллик (2023 йил учун) Ҳисобот хавотирлик ҳиссини уйғотаяпти, зеро, у “Катта йигирматалик” мамлакатларнинг сиёсий оғишмаси нотўғри йўналиш олганлигидан далолат бермоқда, ваҳоланки бу мамлакатлар савдонинг енгиллаштирилиши учун тегишли қадамларни амалга оширсалар ҳам. Озиқ-овқатлар, ем ва ўғитларга нисбатан қўйилган экспорт чекловлари, хусусан дефицит(етишмовчилик)га, нархларнинг кескин ўзгарувчанлиги(волатиллиги) ва келажакнинг мавҳумлигига олиб келмоқда. Оламнинг етакчи иқтисодиётлари бўлмиш “Катта йигирматалик” мамлакатлари ўзининг савдо чекловларини бекор қилиши ва янги тўсиқларни қўйишда вазминликни намоён қилиши лозим, чунки глобал савдо бозорлари очик ва у ерда юзага келадиган ҳодисаларнинг оқибатларини чамалаш имконияти мавжуд бўлиб, савдо моллари эса зарур бўлган жойларгача етказиб берилиши лозим.

ЖСТ аъзолари Абу-Дабида 2024 йилнинг февралида ўтказиладиган 13-Вазирлик конференциясига тайёргалик кўриши даврида, “Катта йигирматалик” мамлакатлари бизнинг шижоат билан олиб бораётган курашимиз бўйича тегишли натижаларга эришишда марказий ролни ижро этадилар ва бу натижалар ЖСТни таянч сифатида савдо тўсиқларига қарши курашда янада мустаҳкамлайди ва глобал ўсиш ва ривожланишни рағбатлантиради”, – деди ЖСТнинг Бош директори¹.

¹Выступление Генерального директора ВТО Нгози Оконджо Ивеала 7 декабря 2023 года/<https://www.wto.org/index.htm>.

Кўриниб турибдики, ЖСТнинг фаолиятида Вазирлик конференцияси ниҳоятда катта роль ўйнайди, чунки мамлакатлар бундай конференцияларда жаҳондаги савдода бўлган муаммолар муҳокама қилиб, уларнинг ечимини топишга ҳаракат қиладилар. Бу борада албатта табиий савол юзага келади: жаҳондаги савдонинг асосий қоидалари нималардан иборат?

Жаҳондаги савдо қоидалари қуйидагилардан иборат:

жаҳон савдосини тартибга солиниши аксарият ҳолларда тарифларни қўллаш методи орқали амалга оширилади;

савдо жараёнида сон ва бошқа параметрлар бўйича ҳар қандай чекловлардан воз кечиш принципи амалда қўлланилади;

савдо сиёсатининг олиб борилиши шаффоф шароитларда олиб борилади;

савдо бахсларини ҳал этилиши маслаҳатлашув ва музокаралар орқали олиб борилади.

Қандай йўл билан Жаҳон савдоси жаҳон хўжалигига кўмак беради?

Жаҳон савдоси мамлакатларни, минтақаларни, соҳаларни халқаро савдо муносабатларда иштирок этишига кўмаклашади;

Жаҳон савдоси орқали янги билимлар, тажриба алмашувлар, янги савдо молларининг турлари, технологиялар ва фандаги ютуқлар бутун дунёга тарқалади.

Ҳозирги даврда халқаро савдода қандай маҳсулот ёки савдо моли энг юксак қадриятга эга бўлган?

Бу борада энг қимматли савдо моллари ичида биринчи ўринда металллардир, чунки улар ҳам ташқи савдода ҳам ички савдода юксак қадриятга эга бўлган савдо объектига айланган. Айниқса камёб металллар ҳам технологик ривожланишда улкан роль ўйнайди. Аввал бундай қимматли объект сифатида чорва моллари саналган.

Савдонинг турларига назар солсак, улар стационар савдо, ностационар савдо, масофавий савдо ёки намуналар бўйича савдо, Интернетдаги савдо, комисион савдо, бозорлар, ярмаркаларга бўлинади. Ярмаркаларга келсак, уларнинг ичида энг ҳашаматли ярмарка Кантонда ўтказилади.

Уни кўпинча Хитойнинг саноати бўйича Бош кўргазмаси ва Хитойнинг ташқи савдо сиёсатининг барометри деб аташади. Мазкур ярмаркани ўтказиш жойи – Осиёда энг йирик кўргазма ва олам бўйича учинчи ўринни эгаллаган “Пачжоу” Кўргазма

маркази. Ярмарка Гуанчжоу шахрида (Гуандун вилояти, Жанубий Хитой) йилда икки мартда баҳорда ва кузда ўтказилиб, унда иштирок этувчи мамлакатлар ниҳоятда катта сармояли савдо шартномаларини тузишга муваффақ бўладилар.

Шу муносабат билан жаҳон савдо томонидан қандай муаммоларни ҳал қилиши билан боғлиқ саволга ҳам жавоб берамиз. Гап шундаки, ЖСТнинг олдида турган муаммолар ичида: ривожланаётган мамлакатларнинг иқтисодий ўсишига оид прогнозларнинг хилма-хиллиги ва уюшмаганлиги; доимий инқирозларни учраб туриши оқибатида мамлакатларда йирик тузилмавий ўзгаришларни амалга оширилишини кечикиб бориши; глобал савдонинг фрагментлашуви; кам даромадга эга бўлган мамлакатларнинг фрагментлашув жараёнида ниҳоятда ожиз ва ҳимояланмаган ҳолга келиши. Чунончи, Халқаро Молия Фондининг раҳбари К.Георгиева 2023 йилнинг январьдаги Ҳисоботи бўйича таъкидладиларки халқаро савдонинг фрагментлашуви жаҳондаги ўсиш суръатларини ЯИМ даражасида 7 фоизга бир неча йил давомида пасайтириши мумкин¹.

Бундан ташқари жаҳон савдосига баъзи бир минтақаларда юзага келган ҳарбий тўқнашувлар ҳам салбий таъсир кўрсатмоқда².

Жаҳон савдосига таъсир қилувчи салбий хатарлар тўғрисида гапирсак улар қуйидагилар билан боғлиқ:

Савдога салбий таъсир кўрсатувчи жараёнлар асосан “G-7” ва “G-20” мамлакатлари билан бевосита боғлиқдир;

Буюк Британиянинг Европа Иттифоқидан “Brexit” референдуми асосида чиқиб кетиши мазкур мамлакатда иш курувчи хорижий компанияларни унинг бозоридан чиқиб кетиш хатарини юзага келтириб, Европа мамлакатлари билан эски савдо тарифлар эса бекор қилингани савдо сиёсатини қайтадан йўналишини ўзгаришига олиб келади;

АҚШда 2016 йилнинг ноябрида Д.Трамп АҚШ Президенти бўлиб сайланганидан бошлаб, савдо сиёсатини тубдан ўзгартириб юборди ва унинг ҳаракатлари протекционистик талаблар билан боғлиқ бўлиб, транс-миллий корпорацияларни ташқи

¹Глава МВФ назвала три проблемы мировой

экономики//<https://www.vedomosti.ru/economics/articles/2023/04/10/970307-mvf-nazvala-tri-problemi>.

² Экономика Израиля упала почти на 20% из-за войны с ХАМАС//<https://newshub.uz/archives/28827>.

бозорлардан ички АҚШ бозорларига қайтаришга урунди. Бундан ташқари у Мексика билан савдо сиёсатини мураккаблаштириб, импорт қилинадиган Мексика савдо молларига кўшимча 20 фоизли бож тўловларини қўшиб қўйди;

Хитой юанини девальвацияси мамлакатнинг ташқи савдо балансини ижобий сальдо миқдорини тобора ўсиб боришига олиб келди, аммо АҚШ билан бўлган савдо муносабатларига салбий таъсир қилди¹. Ушбу муаммо 2015 йилда юз берган бўлса ҳанузгача мазкур масала ҳал қилинмаган ва ҳоказо.

Шундай қилиб, ЖСТ олдида талайгина муаммолар турибди ва уларнинг ижобий ечими бевосита оламда тинчлик, тотувлик ва мамлакатлар ўртасидаги ҳамкорликни тобора ривожланиши билан боғлиқдир.

Туляганов Абдуманноп Абдужабборович,
юридик фанлар доктори, профессор
(ЎзФА Давлат ва ҳуқуқ институти),

Тургунов Муҳаммадбобур Абдусалом ўғли,
мустақил тадқиқотчи (ЎзФА Давлат ва ҳуқуқ институти)

Таъсирчан жамоатчилик назоратини амалга ошириш – давр талабидир

Соҳибқирон Амир Темур бобомиз “Давлат қонунлар асосида қурилмас экан, ундай салтанатнинг шуқуҳи, қудрати ва таркиби йўқолади”, деб таъкидлаган эдилар. Шу нуқтаи назардан, Конституция ва қонун устуворлигини таъминлаш биз бунёд этаётган демократик ҳуқуқий давлатнинг бош мезони ҳисобланади.

Ҳар қандай демократик ислохотлар самараси, тинчлик ва тараққиётнинг асосий гарови ҳам Конституция ва қонун устуворлиги таъминланиши билан бевосита боғлиқ.

Қонун устуворлиги – бу давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари чиқараётган ҳужжатлар, мансабдор шахсларнинг хатти-ҳаракатлари фақат ва фақат Конституция ҳамда қонунларга мувофиқ бўлиши шарт, деганидир.

¹ Сальдо торговогo баланса Китая. URL: <https://ru.investing.com/economic-calendar/chinese-trade-balance-466> (дата обращения 16.06.2017).